

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

На правах рукопису

ПРИЛУЦЬКИЙ ВІКТОР ІВАНОВИЧ

Молодіжні організації в УСРР в умовах
становлення тоталітарного режиму
(1920-1927 рр.)

07.00.02 - Історія України

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ - 1994

АВ 30.612

Інститут історії України
Національної академії наук України

Науковий керівник - доктор історичних наук,
професор Кульчицький
Станіслав Владиславович

Офіційні опоненти: доктор історичних наук,
професор Епштейн
Аркадій Ісаакович

кандидат історичних наук,
доцент Сургай
Геннадій Іванович

Провідна організація - Український науково-дослідний
інститут проблем молоді
(м.Київ)

Захист відбудеться "30 Вересня".....1994 р. о 14 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради ДО 16.31.01 по за-
хисту дисертацій в Інституті історії України НАН України за
адресою: 252001, м.Київ, вул.М.Грушевського, 4

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту
історії України НАН України

Автореферат розісланий "...".....1994р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Пінчук Ю. А.

І. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Актуальність теми. Одним з найцікавіших і найповчальніших періодів в історії України ХХ ст. були 20-ті роки. Саме там "зав'язано" чимало питань, відповіді на які намагаються знайти десятки дослідників у нашій країні та за кордоном. Чи було утвердження тоталітарної системи в УСРР наслідком об'єктивних закономірностей історичного розвитку? Чи існувала альтернатива тоталітаризмові? Багато чого прояснити тут можна, простеживши, зокрема, розвиток у цей період молодіжного руху. Адже саме молодь завжди була одним з головних чинників докорінних змін у житті суспільства. Цілком природно, що і партія більшовиків не могла перейти до втілення в життя своїх програмних ідей, не залучивши до цього молоде покоління. Протягом кількох років більшовики усунули опозицію в боротьбі за молодь як іззовні, так і всередині (з боку різних фракцій і течій в лавах РКП(б) та ВЛКСМ), поширили вплив комсомолу на значні прошарки підростаючого покоління.

Хоч з того часу вже минуло сім десятиріч, події 20-х років актуальні з погляду сьогодення. Вкрай незадовільний соціально-економічний стан більшої частини населення, невпевненість у завтрашньому дні - то родючий ґрунт для діяльності різних політичних угруповань радикального напрямку. Оскільки сьогоднішні знегоди найбільш зачіпають саме молодих, вони, не маючи, переважно, політичного досвіду, являють собою найважливіше джерело звідки черпають свої сили всі партії та політичні течії. Тому надзвичайно важливо відтворити справді об'єктивну картину розвитку молодіжних організацій в умовах становлення тоталітарного режиму в УСРР у 20-ті роки. Дати нашим сучасникам матеріал для роздумів, не допустити, щоб вони стали слухняним зняряддям у руках безвідповідальних політичних сил.

Ступінь наукового опрацювання. Ні в українській, ні в загальносоюзній історіографії нема жодного комплексного дослідження молодіжного руху в 20-ті роки. Лише деякі аспекти цієї багатопланої теми налічують багато робіт. Зрозуміло, що майже всі вони присвячені історії комсомолу.

Найцікавішим етапом дослідження історії молодіжних ор-

ганізацій є 20-ті-поч.30-х років. Література цього періоду, ще не надто обтяжена стереотипами та догматичними схемами, містить чимало цікавих фактів, які в подальшому зникають зі сторінок історико-комсомольських досліджень. Першими історіографами молодіжного руху в Україні, насамперед більшовицького, були тодішні керівні працівники ЦК ЛКСМУ (1). Їхні праці навряд чи можна залічити до наукових, вони, скоріше, є науково-популярними. Перебуваючи у вирі політичних пристрастей і працюючи на керівних посадах у комсомолі, перші автори досліджень з його історії аж ніяк не були об'єктивними та безсторонніми. До недоліків цих праць належить також відсутність широкого кола документальних матеріалів. Проте в них можна знайти досить багато цікавих свідчень, оцінок, що допомагають створити справді об'єктивну картину розвитку більшовицького молодіжного руху.

В 20-ті роки з'являються також статті про діяльність альтернативних комсомолу молодіжних організацій (2). Незважаючи на те, що вони мають пропагандистську спрямованість, амальовують своїх супротивників вкрай упереджено, ці публікації досить часто єдине джерело, де можна знайти інформацію з цього питання. Отже, можна стверджувати, що протягом 20-х - на початку 30-х років було проведено значну роботу з дослідження та висвітлення (хоч і в кривому дзеркалі) різних аспектів молодіжного руху в УСРР.

Що ж до періоду з середини 30-х до середини 50-х, то тут не було навіть ніяких намагань це зробити. Оскільки майже всі комсомольські керівники 20-х років, зокрема й ті, хто вивчав історію спілки, були оголошені "ворогами народу" і репресовані, вивчення історичного минулого комсомолу фактично припинилося. Тільки наприкінці 50-х і в 60-ті роки з'являються нові дослідження з історії комсомолу 20-х років, що

(1) С. Білокриницький. Нарис історії ЛКСМУ. Очерк історії ЛКСМУ (різні видання); С. Білокриницький, І. Корсунов. Десять років ЛКСМУ. - Харків, 1929; І. Зарва. Короткий нарис історії ЛКСМУ. - Харків, 1928; А. Яковлев, М. Окулик. На пути исканий. - Харків, 1924; Д. Марченко. 5 з'їзд. - Харків-Одеса, 1931 та інші.

(2) С. Вольная. В мире теней//Юный коммунар. - 1921. - №5-6. - с. 40-41; М. Окулик. КЮС/Юношеское движение. - 1924. - №2. - с. 57-64; І. Зарва. К ли:видания УКРЮС/Юношеское движение. - 1925. - №3-4. - с. 3-7 та інші.

стосуються як загальнореспубліканської, так і деяких місцевих організацій. На відміну від часу перших праць з цієї проблеми, коли історія молодіжного руху була, по суті, самостійною галуззю, згодом вона втрачає незалежне становище і перетворюється на частину історико-партійної науки. Тому дослідження з історії комсомолу мають ті самі киби, що й праці з історії КПРС.

У найбільш ясному, концентрованому вигляді всі досягнення й недоліки в опрацюванні проблем історії комсомолу республіки відбилися у такій узагальнюючій праці, як "Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України" (К., 1979). Перше видання цієї книги побачило світ напередодні п'ятдесятиріччя ВЛКСМ. Авторський колектив провів, безперечно, велику роботу: було досліджено значну кількість різноманітних джерел, зроблено спробу систематизувати і узагальнити історію комсомольської організації республіки, зокрема в 20-ті роки. Але назвати її справді науковим, об'єктивним дослідженням неможливо. Схематичність і догматизм, упередженість та необ'єктивність - ці риси, притаманні, до речі, всій історико-партійній науці, - позначають також "Історію Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України".

В республіці було захищено кілька дисертацій, в яких досліджено різні сфери діяльності ЛКСМУ в 20-ті роки (1).

Розширялася проблематика досліджень, в науковому обігу з'явилися нові документи, наводилися незнайомі доти факти, цифри тощо. Саме широка джерельна база, фактологічний бік - то найбільш цінне і цікаве. Водночас весь багатий дидактичний матеріал автори втискували в "прокрустове ложе" догматичних схем, суджень, висновків, що мають свої витoki у відомому "Короткому курсі історії ВКП(б)". Тут вся історія ЛКСМУ (зокрема у 20-ті роки) - переможний, триумфальний хід

(1) В.Г.Роик. Деятельность коммунистической партии по идейно-организационному укреплению комсомола в начальный период социалистической реконструкции (1926-1929). Автореф. дисс... канд. ист. наук. - Одесса, 1970; С.В.Пшегодецкий. Комсомол Украины - активный помощник коммунистической партии в борьбе с троцкизмом и в осуществлении планов социалистического строительства. Автореф. дисс... канд. ист. наук. - Донецк, 1973; В.С.Рыбалко. Руководство коммунистической партией деятельностью комсомола Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921-1925). Автореф. дисс... канд. ист. наук. - К., 1973 та інші

від однієї перемоги до іншої. Дослідники відмітали все невідгідне і добирали тільки той матеріал, який збігався з офіційним трактуванням історії ЛКСМУ. У цих працях майже нічого не сказано про інші молодіжні об'єднання.

Матеріал про альтернативні комсомолу організації молоді можна знайти в роботах, присвячених діяльності небільшовицьких партій (1). Але, по-перше, він досить незначний за обсягом, по-друге, оцінки, які дають автори цим організаціям, різко негативні.

Протягом 60-80-тих років було видано чимало монографій, брошур, захищено докторських та кандидатських дисертацій з історії ВЛКСМ. Певна річ, у багатьох з них міститься матеріал, що стосується й історії молодіжного руху в УРСР у 1920-1927 рр. Їхня загальна характеристика майже нічим не відрізняється від тієї, яку автор дає дослідженням українських істориків.

Для опрацювання даної теми найбільший інтерес становлять дослідження про боротьбу правлячого режиму з небільшовицькими партіями та організаціями за молодь. Адже ця проблема не розглядалася в українській історіографії. На відміну від УРСР, в Росії було захищено кілька дисертацій, вийшов цілий ряд монографій і статей з даного питання (2). Уже наприкінці 80-х років під керівництвом проф. А. Лейкіна було захищено дві кандидатські дисертації (3). Причому дослідження В. Кузьменка повністю було присвячено подіям в УРСР.

Про ідеологічну спрямованість цих праць свідчать самі їхні назви. Усі роботи мають апологетичні ознаки і їхня мета - довести, що монополія комсомолу в молодіжному русі -

(1) В. К. Гура. Сионистские партии на Украине: истоки, эволюция, деятельность (1897-1934). Автореф. дисс... докт. ист. наук. - К., 1991; А. С. Сабинин. Идеинный и организационный крах мелкобуржуазных партий на Украине (кон. 1920-1925). Автореф. дисс... канд. ист. наук. - Ужгород, 1971.

(2) А. Я. Лейкин. Исторический опыт борьбы КПСС с буржуазными и мелкобуржуазными партиями и союзами за молодежь (1917-1925 гг.). Автореф. дисс... докт. ист. наук. - М., 1982; А. Я. Лейкин. Против ложных друзей молодежи. - М., 1980; А. Я. Лейкин, В. А. Денис. За интернациональное единство молодежи. - Саратов, 1988; В. Н. Егошина. Коммунисты и молодежь: из опыта идеологической борьбы коммунистической партии и комсомола за молодежь с непролетарскими партиями и их юношескими организациями в 1921-1925 гг. - М., 1988 та інші.

(3) М. Я. Крапивин. Партийное руководство борьбой комсо-

цілком природне явище, оскільки інші організації не дістали майже ніякої підтримки серед молоді. Головну увагу зосереджено на висвітленні боротьби правлячого режиму з небільшовицькими молодіжними об'єднаннями. Вона подається здебільшого як ідейна, ні про постійні репресивні заходи, ні про співробітництво комсомолу з ВЧК-ДПУ - майже не згадується. Стан та діяльність небільшовицьких організацій розглядаються дуже схематично і упереджено.

Глибокі зміни, що відбулися в історичній науці, торкнулися й історіографії молодіжного руху. Останнім часом з'явилося кілька дисертацій, збірок і статей, присвячених різним аспектам цієї теми.

Слід відзначити роботу О.Зінько (1), в якій міститься аналіз літератури з історії молодіжного руху, виданої в 20-30-ті роки. Особливо цікавим є те, що автор спираючись на тогочасні видання, розглядає цілу низку важливих проблем, які лишалися поза увагою історико-комсомольських досліджень протягом багатьох десятиріч.

Чи не вперше за довгі роки в Україні було зроблено спробу об'єктивно та неупереджено розглянути діяльність небільшовицьких молодіжних організацій (2). У цьому невеликому за обсягом дослідженні автори детальніше зупиняються на діяльності УКРЮСу та РСДРМ, всі інші організації розглянуто дуже фрагментарно. Відсутність посилань на архівні джерела не дає можливості перевірити деякі, на наш погляд, сумнівні положення, що, безумовно, позначається на науковій цінності даної роботи.

Певний внесок у проблеми молодіжного руху 20-х років в УСРР зробила зарубіжна історіографія. Література, видана за

мола против религиозно-клерикальных влияний на молодежь (1917-1925 гг.). Автореф. дисс... канд. ист. наук. - Л., 1988; В.В.Кузьменко. Большевистские организации Украины в борьбе с не proletарскими партиями и союзами за трудящуюся молодежь. Автореф. дисс... канд. ист. наук. - Л., 1989.

(1) Зінько О.В. Молодіжний рух в УСРР у 20-ті роки. (Історіографічний аналіз літературних джерел 20-х - 30-х років). Автореф. дис... канд. іст. наук. - К., 1993.

(2) А.Л.Семегрей, Т.В.Фиников. Комсомол Украины и оппозиция: из истории альтернативных организаций молодежи (1919-1926 гг.) //ЛКСМУ: пути обновления. Материалы научно-практической конференции. - Вып.1. - К., 1990. - С.128-139.

кордоном, допомагає висвітлити цілий ряд аспектів даної теми - насамперед, діяльності небільшовицьких молодіжних організацій (1), хоча значною мірою тяжіє до списового плану і не підтверджується посиланнями на архівні джерела.

Мета дослідження. Враховуючи наукову та практичну вагу опрацювання даної теми, її актуальність і недостатнє вивчення, автор прагне по змові заповнити цю значну прогалину у вітчизняній історіографії та по-ногому проаналізувати таку багатопланову проблему. Отож кінцева мета зводиться до вирішення цілого ряду конкретних завдань, а саме:

- критично переглянути головні стереотипи, що панували в радянській історіографії цієї теми;

- створити своєрідний соціально-політичний портрет молоді 20-х років;

- об'єктивно розглянути стан та діяльність небільшовицьких молодіжних об'єднань;

- показати, як насправді відбувалася їх ліквідація;

- розкрити місце та роль комсомолу в структурі правлячого режиму, взаємовідносини його з більшовицькою партією.

Методологічними основами дисертації є принципи історизму та наукової об'єктивності. Використовуючи певною мірою марксистську методологію, автор не абсолютизує класовий підхід, намагається бути по змові об'єктивним та неупередженим.

Предмет дослідження - молодіжні організації, що діяли в Радянській Україні у 20-ті роки. В цей період співіснували, з одного боку, комсомол, який мав всіляку підтримку правлячого режиму, а з другого - всі інші молодіжні об'єднання, більшість яких була поставлена поза законом. Головну увагу приділено дослідженню різних аспектів стану й діяльності небільшовицьких молодіжних організацій, адже ця проблема в українській історіографії майже не вивчалася. Автор розглядає їхні цілі й завдання; склад, ісельність і вплив на різні верстви молоді; форми та методи роботи; процеси, які відбувались у цих організаціях; причини їхнього зникнення.

хронологічні рамки дисертації охоплюють 1920-1927 рр., тобто від остаточного встановлення більшовицької влади на

(1) Ф.Пігідо. Україна під більшовицькою окупацією. - Мюнхен., 1956; Б.М.Сапир. Андрей Кранихфельд // Мартов и его близкие. - С.138-147. Нью-Йорк, 1959 та інші.

більшій частині території України до фактичного припинення нової економічної політики. Це обумовлено тим, що в той час в УСРР існувала чимала кількість небільшовицьких об'єднань молоді. До того ж становище комсомолу було дещо відмінним порівняно з наступними періодами історії радянського суспільства.

Джерельною базою при написанні дисертації стали архівні документи, дані з різноманітних збірок та періодичної преси. Її основу складають матеріали чотирьох центральних архівів України і Росії. Серед них перед усім слід виділити фонди Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України): ЦК ЛКСМУ (ф.7) та ЦК КП(б)У (ф.1), котрі містять надзвичайно цінні й змістовні документи як про всі сторони життя молоді, так і про молодіжний, зокрема небільшовицький, рух. Інформативно насичені також фонди небільшовицьких партій (УКП(ф.8), єврейських партій (ф.41), УКП(боротьбистів)(ф.43)), які автор досить широко використав при висвітленні стану і діяльності молодіжних спілок, що їх підтримували.

Архівні матеріали з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) допомогли повніше розкрити певні аспекти даної теми (ф.5(НКВС), ф.166(Наркомат освіти), ф.2623(Наркомат праці)), зокрема дослідити матеріально-побутове становище молоді, її настрої, діяльність ЛКСМУ в державних органах тощо.

Значну цінність для вивчення діяльності комсомолу, його боротьби за монополію в молодіжному русі, історії інших об'єднань молоді мають матеріали, що знаходяться в ф.2,3,4,11 Центру збереження документів молодіжних організацій (ЦЗДМО - колишній архів ЦК ВЛКСМ). У дисертації також використано досить об'ємну інформацію з Російського центру збереження та вивчення документів новітньої історії (РЦЗВДНІ - колишній архів ІМЛ при ЦК КПРС), зокрема фондів відділів ЦК РКП(б) (ф.17), ЦК РСДРП(меншовиків) (1920-1925) (ф.275), Голоvbюро евсекції при ЦК РКП(б) (ф.445).

Вивчаючи архівні фонди, автор виявив чимало надзвичайно цінних документів, котрі досі взагалі були поза увагою істориків або використовувалися лише вибірково. Це, насамперед, матеріали про діяльність небільшовицьких молодіжних ор-

ганізацій, загальні настрої молоді, її ставлення до правлячого режиму, співробітництво комсомолу з каральними органами, втручання партійного керівництва у внутрішньокомсомольські справи тощо. Чимало серед них документів ДПУ.

Крім архівних матеріалів у дисертації використано також досить багато друкованих джерел. Це статистичні та документальні збірки, стенограми та звіти комсомольських з'їздів, праці партійних і державних діячів, керівників комсомолу.

До бази джерел дисертації належать також матеріали періодичної преси. Насамперед слід відзначити журнали "Юный коммунар", "Юнацкий рух" ("Юношеское движение"), "Известия ЦК КП(б)У", а також небільшовицькі видання "Социалистический вестник", "Червоний прапор", "Борьба", які містять цінні матеріали про діяльність РСДСРМ, УКРЮС та молодіжної спілки лівих есерів (борьбистів).

Наукова новизна. Власне відсутність спеціальних досліджень, присвячених вивченню стану і діяльності всіх молодіжних об'єднань в умовах становлення тоталітарного режиму в УСРР в 1920-1927 рр. і визначає наукову новизну даної дисертації. До того ж у наявних працях (головним чином в історії комсомолу) основні аспекти цієї теми розглядаються необ'єктивно та упереджено.

Новизна дисертації полягає в тому, що:

- вона являє собою перше спеціальне комплексне дослідження в даній темі;

- в ній критично переглянуто головні стереотипи радянської історіографії молодіжного руху 20-х років;

- дисертацію значною мірою написано на основі раніш не використовуваних джерел, насамперед архівних документів;

- уперше в українській історіографії:

- досліджено соціально-політичний портрет молоді 20-х років;

- розглянуто стан і діяльність усіх молодіжних об'єднань, що діяли в УСРР поза межами комсомолу в цей період;

- висвітлено справжні причини зникнення небільшовицьких молодіжних організацій, репресивну політику правлячого режиму щодо них;

- по-новому, виходячи з сьогоденного стану розвитку

історичної науки, розглянуто місце та роль комсомолу в структурі тоталітарного режиму, зокрема його відносини з більшовицькою партією, каральними органами ВЧК-ДПУ.

Практичне значення головних результатів дослідження автор вбачає у можливості подальшого використання їх в працях з історії України, політичних партій і течій у 20-ті роки; у розробленні шкільних та вузівських курсів вітчизняної історії.

Матеріали даної дисертації, цілком імовірно, можуть стати основою для написання відповідного розділу узагальнюючої монографії з історії молодіжного руху в Україні.

Можливе також використання їх державними органами при формуванні загальних засад політики щодо молоді та її організацій на сучасному етапі.

Структура дисертації визначається змістом проблеми, метою та завданнями дослідження. Вона складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури і джерел.

На захист винесено такі основні положення дисертації:

1. Аналіз доробку української та загальносоюзної історіографії з даної теми свідчить про кончу потребу як в узагальнюючому дослідженні молодіжного руху в УСРР в 20-ті роки, так і виведенні на новий якісний рівень цієї проблеми. Дослідження має позбутися стереотипів, що панували в радянській історичній науці, і ґрунтуватися виключно на об'єктивній, науковій методології.

2. Молодь радянської України в 20-ті роки являла собою дуже складний, неоднорідний і суперечливий соціально-політичний організм. Стратегію її соціально-класового, професійного, територіального і національного складу, що позначилася на загальних настроях, політичних та ідеологічних орієнтирах кожної значної групи юнаків і дівчат, зумовила існування досить великої кількості різноманітних молодіжних об'єднань.

3. За своїми масштабами небільшовицький молодіжний рух в УСРР в 1920-1927 рр. не мав собі аналогів в інших радянських республіках. В Україні діяла досить велика кількість молодіжних організацій різного спрямування, які знайшли підтримку серед молодих селян, учнів, студентів та молоді

національних меншостей. Найкращі перспективи для розвитку мали не політичні, а позапартійні молодіжні об'єднання, які могли задовольнити різнобічні потреби юнацтва.

4. В умовах становлення тоталітарного режиму всі спроби молоді створити об'єднання, не підпорядковані більшовицькій партії, були приречені на невдачу. Право на існування мав лише комсомол. Проти всіх інших молодіжних організацій правлячий режим провадив постійну, нещадну боротьбу. Навіть легально утворені об'єднання відчували на собі систематичний тиск. Головним же аргументом у боротьбі з напівлегальними та нелегальними організаціями стали репресії. Саме репресивна політика правлячого режиму була основною причиною зникнення небільшовицьких молодіжних об'єднань та встановлення повної монополії комсомолу в молодіжному русі.

5. ВЛКСМ (та ЛКСМУ) були породженням і важливою складовою частиною тоталітарного режиму. Комсомол являв собою молодіжний філіал більшовицької партії. І якщо в перші роки ця залежність була недостатньо оформлена, то згодом ВЛКСМ опиняється під цілковитим контролем партійної верхівки. За допомогою комсомолу вона здобула можливість впливати на значну частину молоді.

Положення і висновки, наведені в дисертації, звісно, не можна вважати остаточною та беззаперечними. Ця складна, багатопланова тема потребує дальшого поглибленого і досконалого вивчення.

II. КОРОТКИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У передмові обгрунтовано актуальність та наукову новизну дослідження, визначено його мету і завдання, подано аналіз історіографії та літературних джерел.

У першому розділі "Соціально-політичний портрет молоді" автор робить спробу дати узагальнюючу характеристику молоді, яка жила в УСРР у 20-ті роки. Для цього наводяться загальні статистичні дані про чисельність молодих людей віком від 14 до 24 років (саме так автор вважає за потрібне визначити вікові межі цієї соціально-демографічної групи), їх національний та соціальний склад, письменність. У подальшому в розділі розглянуто кожну велику групу молоді окремо. Автор зазна-

чає, що переважна частина молодих людей жила на селі і її життєвий уклад у 20-ті роки мало чим відрізнявся від того, який існував раніше та передавався з покоління в покоління. Разом з тим у цей період в молодіжному середовищі відбуваються і певні зміни, які виявилися насамперед у зростанні культурних потреб і спробах створення позапартійних юнацьких об'єднань. Автор підкреслює, що політичне обличчя селянської молоді багато в чому визначалося тогочасною ситуацією в українському селі. І якщо в 1920-1921 рр. багато її представників узяло активну участь у збройній боротьбі проти більшовицького режиму, то надалі ця відкрита ворожість змінюється на певну лояльність. Протягом 20-х років українська молодь із села масово переміщується в міста, привносячи туди свої настрої, погляди, мову і стає важливою рушійною силою процесу українізації, українського національного відродження.

Коли взяти робітничу молодь, то громадсько-політична активність цієї верстви, настрої різних її груп у різний час також були дуже відмінними. На початку 20-х років під впливом скрутного матеріального становища серед молодих робітників панували розчарування, політична апатія. Надалі, з відносним поліпшенням соціально-економічного становища, в політичних настроях робітничої маси відбулись певні зміни, що виявились у вступі юнаків і дівчат до лав комсомолу, участі в численних кампаніях того часу. Разом з тим значна частина робітничої молоді, насамперед більш дорослої та недавніх вихідців з села, залишилася досить аполітичною.

Аналізуючи риси учнівської, насамперед студентської, молоді, автор зазначає, що в цей період в її складі відбулись докорінні зміни. Курс на оробітничення вищої школи привів до значного збільшення серед студентів частки робітників і селян. Робітничо-селянська молодь принесла до вузів свої звички, уклад життя, чужі традиціям старого студентства. За допомогою адміністрації їй вдалося опанувати ключові позиції в студентських організаціях: студкомах, касах взаємодопомоги тощо. Проте ситуація в студентському середовищі була далеко не безхмарна для правлячого режиму. Вкрай тяжке соціально-економічне становище та відносно високий рівень теоретичної підготовки молоді, що вчилася, робили її (передусім студентство) найбільш небезпечною в політично-

му плані для більшовицького керівництва.

Відмітною рисою молоді в УСРР був її багатонаціональний склад. І якщо українська та російська молодь загалом мало чим різнилася між собою, то в житті молодих людей-представників єврейської, польської, німецької та інших національних меншостей (що проживали ком'юктно) були свої специфічні особливості. Саме серед молоді національних меншостей небільшовицький молодіжний рух стає справді масовим і охопив значну частку юнаків і дівчат.

Автор робить висновок, що складна структура молоді УСРР, яка відбиглася на її загальному соціально-політичному портреті, зумовила й досить велику кількість різноманітних об'єднань як політичного, так і неполітичного напрямку, що справляло значний вплив на різні групи молодого покоління.

В другому розділі "Небільшовицькі об'єднання молоді" досліджено стан і діяльність організацій та груп молоді, які діяли в УСРР у 1920-1927 рр. поза межами комсомолу. В розділі на основі широкого кола архівних та друкованих джерел автор аналізує склад і чисельність небільшовицьких молодіжних об'єднань, вплив їх на різні верстви молоді, форми і методи роботи, процеси, які відбувалися в цих організаціях т.що. В центрі уваги насамперед політичні організації та групи, які можна класифікувати таким чином: молодіжні спілки українських комуністичних партій (УКП(боротьбистів) та УКП); об'єднання, що підтримували загальноросійські партії та політичні течії; організації єврейської молоді; підпільні гуртки та групи.

Розглядаючи діяльність КЮСу та УКРЮСу, автор наголошує, що програмні цілі цих спілок, їхня структура, методи роботи, навіть термінологія мало чим відрізнялись від комсомольських. Головною відмінністю було ставлення до розв'язання національного питання, до досягнення УСРР дійсної незалежності від московського керівництва. Цей, так би мовити, "український", національний мотив сприяв поширенню спілки на селі і особл. во в навчальних закладах. У той же час серед значною мірою русифікованих молодих робітників гасла КЮСу та УКРЮСу широкої підтримки не дістали. До того ж правлячий режим всіма засобами заважав нормальній роботі цих легально існуючих спілок, підтримував в їхніх лавах фракції,

діяльність яких сприяла зникненню як українських комуністичних партій, так і їхніх молодіжних організацій.

Серед молодіжних об'єднань, що підтримували загально-російські партії та політичні течії, автор виділяє перш за все меншовицьку спілку (РСДСРМ), яка набула найбільшого організаційного оформлення. У 1922-23 рр., котрі можна вважати періодом її розквіту, організації РСДСРМ в тих чи інших формах діяли в Одесі, Харкові, Києві, Катеринославі, Тульчині, Кременчуці, Полтаві, Житомирі, Миколаєві, на Донбасі. В УСРР перебувало й центральне оргбіро спілки. Але навіть у цей період РСДСРМ так і не змогла стати масовою. Її організації були кількісно невеликі, найчисельніша з них налічувала 60 чол.(1). Як і партія меншовиків, її молодіжна спілка негативно ставилася до державної самостійності України, що, безумовно, відвертало від неї більшу частину української молоді.

Неабиякий вплив на різні верстви молоді УСРР мали ідеї анархізму. На території республіки діяв цілий ряд анархістських організацій і груп різних відтінків. Це - насамперед організація анархістської молоді України "Набат". Після розгрому більшовицьким режимом в 1921 р. цього об'єднанч молодіжний анархістський рух в УСРР не припинився, хоча й не мав свого об'єднуючого центру.

Чималу роботу серед молоді проводили також есери, зокрема українські ліві есери (борьбисти). При цій партії було створено молодіжну спілку, організації якої діяли в Київській, Харківській, Полтавській, Миколаївській та інших губерніях України.

Значне місце в дисертації відведено висвітленню стану та діяльності об'єднань єврейської молоді. Автор вважає, що їхня частка у молодіжному русі того часу була вельми вагома. З одного боку, сюди належали спілки, які досить лояльно ставилися до панівного режиму й діяли легально (насамперед Євкомол), з другого - опозиційні сіоністські організації, що не були легалізовані. В середині 20-х років рух сіоністської молоді став по-справжньому масовим. Він являв собою досить струнку систему організацій, що охоплювали густою мережею

(1) ЦДАГО України, ф. 7, оп. 1, спр. 54, арк. 4; спр. 164, арк. 34.

всі райони, де жили євреї. Молодіжні сіоністські організації мали в своїх лавах по УСРР 25-30 тис. молодих людей віком до 23 років (1).

За масштабами впливу на єврейську молодь чільне місце посідала сіоністсько-соціалістична спілка молоді (ЦСЮФ), яка налічувала в 1925 р. близько 3 тис. активних членів (2). Головним її конкурентом у боротьбі за лідерство в сіоністському русі була організація сіоністської молоді (ОСМ), - згодом Всеросійська організація сіоністської молоді (ЄВОСМ), що вважалася правшою за ЦСЮФ. Під впливом цих спілок перебували інші об'єднання єврейської молоді, які офіційно проголошували себе позапартійними, але брали активну участь в громадсько-політичному житті: "Гашомер-ГаццІр", "Мақкабі", "Гехолуц" тощо.

Протягом 20-х років на території УСРР діяло досить багато підпільних груп і гуртків, які ставили своїм завданням досягнення політичних цілей. Вони мали найрізноманітнішу орієнтацію - від радикально-комуністичної до монархічної. Назодячи приклади діяльності таких організацій, автор вважає, що відтворити їхню справді об'єктивну історію надзвичайно важко. Адже чи не єдиним джерелом з цього питання є документи ДПУ, яким не можна з цілковитою певністю вірити.

Крім політичних, в УСРР існувало багато позапартійних, неполітичних об'єднань молоді: культурно-просвітницьких, релігійних, спортивних тощо. Висвітлюючи їхню діяльність, автор робить висновок, що саме неполітичні об'єднання, котрі задовольняли потреби різних верств молоді, мали кращі перспективи для свого розвитку, ніж спілки партій і політичних течій.

У третьому розділі "Ліквідація правлячим режимом небільшовицьких молодіжних організацій" наголошується, що панічна партійно-державна верхівка не могла допустити існування неконтрольованих об'єднань молоді, що суперечило самій суті більшовицького режиму.

Для поширення свого впливу на молодь більшовицька партія створила комсомол, за яким з перших днів його існування було проголошено монополію в молодіжному русі. "Рух

(1) ЦДАГО України, ф.7, оп.1, арк.56.

(2) Там же, ф.1, оп.20, спр.2007, арк.71.

робітничо-селянської молоді повинен бути єдиним і комуністичним. Його єдиною формою є Комуністична Спілка Молоді України ... Завдання КСМУ вести боротьбу як з цими спробами організацій інших юнацьких спілок, так, головним чином, з уже існуючими організаціями молоді", - зазначалося в резолюції ІІ з'їзду КСМУ (травень 1920 р.) (1). Автор відзначає, що порівняно невелика і не дуже авторитетна організація, якою був комсомол на початку 20-х років, протиставила себе всій масі української молоді і повела нещадну боротьбу з будь-якими спробами об'єднуватися поза її межами. Першими відчули на собі удари КСМУ близькі до неї за своєю програмною метою комуністичні спілки молоді: КЮС, Югендкомфорбанд, учнівські об'єднання. Використовуючи різні методи, насамперед відкритий тиск, прот. ягом першої половини 1920 р. комсомол усуває їх з політичної арени.

В дисертації доведено, що головну конкуренцію КСМУ в боротьбі за вплив на молодь створювали в першу чергу позапартійні молодіжні організації та "Просвіти". В даному розділі автор зупиняється на діяльності цих об'єднань і показує, як відбувалось їх "приборкання" та ліквідація.

На початку 20-х років на місці усунених юнацьких спілок виникають нові небільшовицькі організації, які також стають об'єктом переслідування з боку правлячого режиму. Навіть легально діючим УКРЮСу та Євкомоду чинилися всілякі перешкоди. Іноді до членів цих комуністичних спілок застосовувалися навіть репресивні заходи.

В дисертації зазначено, що по відношенню до інших політичних організацій молоді (меншовицьких, анархістських, сіоністських тощо) головним засобом боротьби були систематичні репресії. Тільки з 1 січня до 1 вересня 1926 р. в УСРР було заарештовано 681 молодого сіоніста. З 1922 до 1926 р. в Україні каральні органи відправили на заслання 85 членів РСДСРМ (2). Автор підкреслює, що у боротьбі з небільшовицькими молодіжними організаціями ВЧК-ДПУ застосовувало такі самі методи, як свого часу царські жандарми проти революціо-

(1) ЛКСМ України в рішеннях з'їздів і конференцій. 1919-1966. - К., 1969. - с.27.

(2) ЦДМО, ф.1, оп.3, спр.3, арк.96; ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.164, арк.36,59.

нерів. При чому, якщо за царизму дотримувалися певної законності, то в умовах тоталітарного режиму часто панувало взагалі повне беззаконня.

На підставі архівних документів автор доводить, що найближчим спільником каральних органів був комсомол. І саме за ініціативою ЦК РКСМ це співробітництво було оформлено на найвищому рівні (1).

Наприкінці розділу зазначено, що зрештою більшовицький режим вийшов переможцем у боротьбі за молодь. Боротьбі з самого початку нерівній, нечесній, в якій на його боці був могутній державно-партійний апарат, насамперед каральні органи. До 1928 р. небільшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР були практично ліквідовані, і комсомол став єдиною в республіці організацією молоді. Таким чином, юнаки і дівчата попадали під повну залежність і контроль з боку правлячого тоталітарного режиму.

Четвертий розділ "Комсомол у структурі тоталітарного режиму" цілком присвячено аналізу участі більшовицької юнацької спілки в політичному житті УСРР в 1920-1927 рр. Автор стверджує, що для того, щоб об'єктивно висвітлити місце та роль комсомолу у структурі правлячого режиму, треба насамперед дослідити її відносини з більшовицькою партією. З перших днів свого існування комсомол підпав під значний тиск з боку партійно-державного керівництва. Всі слова і резолюції про "організаційну самостійність", "самодіяльність" спілки існували лише на папері. Якщо на початку 20-х років ще були спроби позбутися цього тиску, то в подальшому ВЛКСМ і її складова частина - ЛКСМУ вростає у систему більшовицької партії, яка розпоряджалася спілкою на власний розсуд як одним із своїх структурних підрозділів.

У досить відвертій формі партійне керівництво висловило своє ставлення до комсомолу в листі до всіх членів РКСМ (листопад 1921 р.): "Ви повинні пам'ятати, що РКСМ є лише вагоном нашої комуністичної партії..." (2).

З 1922 р. в усіх характеристиках комсомолу були вилучені будь-які згадки про його автономність.

(1) ЦЗДМО, ф.1, оп.3, спр.3, арк.4.

(2) В.І.Ленин, КПСС о партийном руководстве комсомолом. - М., 1978. - с.68.

У розділі показано, як протягом 1920-1927 рр. йшло постійне посилення впливу КП(б)У на український комсомол, підпорядкування всієї його діяльності інтересам партійно-державного керівництва. Автор наводить приклади прямого втручання партійної верхівки у внутрішньоспілкові справи, зокрема у зміні в керівництві КСМУ. В розділі висвітлено також участь комсомолу республіки у внутрішнь-опартійній боротьбі за владу, ліквідацію опозиційних настроїв серед певної частини членів спілки. Аналізуючи наведені дані, автор робить висновок, що вже в середині 20-х років ВЛКСМ (та його складова частина ЛКСМУ) втратили самостійність, не мали власної позиції, повністю підтримували політику сталінського керівництва і були готові проводити її в життя.

Завдяки цій низці заходів, а також внаслідок поліпшення добробуту і стабілізації політичного становища комсомол значно збільшив свої лави. Але у зв'язку з цим автор зазначає, що молоді люди йшли до КСМУ не як до політичної більшовицької спілки, а вбачали в ній насамперед економічно-правову або культурно-просвітню організацію.

Захопивши монополію на роботу серед молоді, розширивши і зміцнивши свої лави, комсомол України став важливою складовою частиною в структурі тоталітарного режиму, провідником політики партійно-державного керівництва.

Надзвичайно велике значення для зміцнення більшовицької влади мала діяльність сільського комсомолу. Автор зауважує, що на селі, особливо на початку 20-х років, комсомольські осередки дуже часто являли собою єдиного провідника більшовицької політики і виконували суто адміністративну роботу. Аналіз участі членів спілки в діяльності державних органів, рад, КНС показує, що вона була далеко не такою, як зображувалося в радянській історіографії. Наявні джерела свідчать, що поряд з певними успіхами участь комсомолу в діяльності державних, радянських та громадських органів мала досить багато вад.

У висновках підведено підсумки дослідження та узагальнено основні положення, винесені дисертантом на захист. Автор доводить, що в умовах становлення тоталітарного режиму в УСРР в 1920-1927 рр. не могли вільно діяти ніякі молодіжні

організації, крім комсомолу. Незважаючи на це, небільшовицький молодіжний рух досяг певних успіхів. Молодіжні небільшовицькі об'єднання спиралися в своїй діяльності на широкі верстви молоді, і зникнення їх з політичної арени відбулося, головним чином, не внаслідок об'єктивних закономірностей внутрішнього розвитку, а стало результатом цілеспрямованої репресивної політики правлячого режиму. Ліквідувавши інші молодіжні організації і поширивши за допомогою комсомолу свій вплив на численні верстви молоді, більшовики широко використали її для втілення в життя своїх програмних цілей.

Основні положення дисертаційної роботи викладено в таких публікаціях автора:

1. Небільшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР в 20-і роки. Історичні зошити. - К., 1993. - 58с.

2. Небільшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР в 1920-1927 роках // Молодіжний і дитячий рух в Україні: історія та генезис. - К., 1993. - с.70-97.

3. Біографічні довідки про секретарів ЦК комсомолу України (у співавторстві з П.С.Назимко) // Повертаючись до джерел. - К., 1990. - с.43-66.

4. Первый // Комсомольское знамя. - 1989. - 13 июня.

5. Цикл статей про керівників комсомолу України 20-х років // Молода гвардія. - 1989. - 22 бер., 2 квіт., 14 квіт., 28 квіт., 23 трав.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Second block of faint, illegible text in the upper middle section of the page.

Third block of faint, illegible text in the lower middle section of the page.

Final block of faint, illegible text at the bottom of the page.

U52954

AB 30618
AB 30.612